

RADİKAL AYDINLANMA VE
MODERN DEMOKRASİNİN
KÖKENLERİ: ZİHİN DEVRİMİ
JONATHAN ISRAEL

VakıfBank Kültür Yayınları: 0011
Felsefe: 002

**RADİKAL AYDINLANMA VE
MODERN DEMOKRASİNİN
KÖKENLERİ: ZİHİN DEVRİMİ**
JONATHAN ISRAEL

Özgün Adı:
*A Revolution of the Mind Radical
Enlightenment and the Intellectual
Origins of Modern Democracy*
Türkçesi
Ahmet Fethi Yıldırım

Genel Yayın Yönetmeni
A. Tarık Çelenk

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bülent Erkmen

Tasarım Uygulama ve Yayın
Standartları
Barış Akkurt, BEK

Kapak Görseli
Eser Kurnaz

Yayın Danışmanı
Dr. Hasan Aksakal

Kitap Editörü
Mutlu Dursun

Sayfa Uygulama
Gelengül Erkara

Son Okuma
Hikmet Akyüz

Tasarım Danışmanlığı
BEK

VakıfBank Kültür Yayınları
Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No:7/A1 – Kat 13,
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 724 2614
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Üretim ve Satış Müdürü
Hüseyin Esen

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş.,
2018

ISBN 978-605-7947-21-5

*Kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Ajans
aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na
aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

Baskı
Ofset Yapımevi
Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34410 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 12326

1. Baskı: Kasım 2018

RADİKAL
AYDINLANMA VE
MODERN
DEMOKRASİNİN
KÖKENLERİ:
ZİHİN DEVRİMİ

JONATHAN ISRAEL

TÜRKÇESİ

AHMET FETHİ YILDIRIM

JONATHAN ISRAEL

1946 doğumlu Britanyalı tarih profesörü Jonathan Israel'in çalışma alanları Rönesanstan 19. yüzyıla uzanan dönemin Avrupa'sı ve sömürgecilik tarihi etrafında şekillenmiş, sonraki yıllarda modern politik ideolojilerin kökenlerine ve Aydınlanma felsefesinin tarihine yoğunlaşmıştır. Israel'in çok sayıdaki eserinden bazıları şunlardır: *European Jewry in the Age of Mercantilism, 1550-1750* (1985); *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806* (1995); *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750* (2001); *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752* (2006); *A Revolution of the Mind: Radical Enlightenment and the Intellectual Origins of Modern Democracy* (2009).

AHMET FETHİ YILDIRIM

Türkiye'nin en üretken çevirmenlerinden biri olan Ahmet Fethi Yıldırım 1959'da doğdu. 1990'dan bu yana yayımlanan yüz civarındaki kitap çevirisi arasında Farhad Daftary'den *Şii İslam Tarihi* (Alfa) ve *İsmaililer* (Alfa), *Bertrand Russell'dan Batı Felsefesi Tarihi I, II, III* (Alfa), Theda Skocpol'ün derlediği *Tarihsel Sosyoloji* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), Julia M. H. Smith'ten *Roma'dan Sonra Avrupa* (Alfa), Stefan İhrig'den *Naziler ve Atatürk* (Alfa), Marc David Baer'den *IV. Mehmet Zamanında Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih* (Hil), E. P. Thompson'dan *Teorinin Sefaleti* (Nika), Ernesto Laclau'dan *Siyasal Kimliklerin Oluşumu* (Köprü Kitaplar), Karl Marx'tan *Felsefe Yazıları* (Hil), Geoffrey Nowell Smith'ten *Dünya Sinema Tarihi* (Kabalıcı), John Freely'den *Büyük Türk: İki Denizin Hâkimi Fatih Sultan Mehmed* (Doğan Kitap), Tom Standage'tan *Altı Bardakta Dünya Tarihi* (Kırmızı Kedi) gibi eserler bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

007

Bir Zihin Devrimi

Bölüm I

İlerleme ve Aydınlanmanın Dünyayı İyileştirmesinin
İki Çatışmalı Yolu

016

Bölüm II

Demokrasi mi Toplumsal Hiyerarşi mi?
Siyasal Çatlak

051

Bölüm III

Eşitlik ve Eşitsizlik Sorunu:
İktisadın Yükselişi

108

Bölüm IV

Aydınlanmanın Savaş Eleştirisi ve
“Ebedi Barış” Arayışı

140

Bölüm V

Çatışan İki Tür Ahlak Felsefesi

169

Bölüm VI

Voltaire, Spinoza'ya Karşı: Temel Bir Felsefi
Sistemler İkiliği Olarak Aydınlanma

216

Bölüm VII

Sonuç

239

Dizin

258

ÖNSÖZ

Son yıllarda tarihçiler ve felsefeciler, Radikal Aydınlanmanın genel tarihini ve ana evrelerini ortaya çıkarmada hızlı adımlar attı. Başlangıçta gizli, ilk evresinde kamuoyundan neredeyse tamamen saklı bir düşünce hareketi olan ve on sekizinci yüzyılda Avrupa’da ve Amerika’da egemen ılımlı ana-akım Aydınlanmaya karşıtlık içinde olgunlaşan radikal düşünce, 1770’lerde, 1780’lerde ve 1790’larda Amerika, Fransa, Britanya, İrlanda ve Hollanda’da devrimci dönemde, Almanya, İskandinavya, Latin Amerika ve başka yerlerde yeraltı demokratik muhalefeti çevrelerinde aniden alenileşti. Radikal Aydınlanma şimdilerde, modern dünyanın eşitlikçi ve demokratik asli değerlerinin ve ideallerinin temellendirilmesinde başrol oynayan düşünce akımı (ve sonunda siyasal eylem) olarak görülmekte.

Radikal Aydınlanma kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilen bir temel ilkeler kümesidir: demokrasi; ırk ve cinsiyet eşitliği; bireysel yaşam tarzı özgürlüğü; eksiksiz düşünce, ifade ve basın özgürlüğü; dinsel otoritenin yasama sürecinden ve eğitimden silinmesi; din ile devletin tamamen ayrılması. Devletin amacını, çoğunluğun dünyevi çıkarlarını destekleyen ve azınlık çıkar gruplarının yasama süre-

cinin denetimini ele geçirmelerini önleyen tamamen laik bir devlet olmak olarak görür. Temel şiarı şudur: Bütün insanlar, neye inandıklarından ya da hangi dinsel, ekonomik ya da etnik gruba mensup olduklarından bağımsız olarak aynı temel ihtiyaçlara, haklara ve statüye sahiptir ve dolayısıyla, ister Siyah ister Beyaz, ister erkek ister kadın, ister dindar ister dinsiz olsun, herkes eşitlik temelinde aynı muameleyi görmelidir ve herkes, kişisel çıkarlarına ve özlere hukukun ve devletin eşit saygı göstermesini hak eder. Evrenselliği, bütün insanların kendince mutluluk arama, uygun gördüğünü düşünme ve söyleme hakkına sahip olduğu ve başkalarını, onların efendileri, hükümdarları ya da manevi rehberleri olmak için ilahi olarak seçtiklerine inandıranlar da dahil olmak üzere, hiç kimsenin tüm erkeklere ve kadınlara ait hakların kullanılmasını önleme ya da inkâr etme hakkına sahip olmadığı iddiasına dayanır.

Amerikan Devriminden önce dünyanın hiçbir yerinde yaygın kabul görmeyen –Amerika’da da 1776’dan sonraki on yıllarda kölelik varlığını sürdürürken, Siyahların ve Kızılderililerin yanı sıra birçok Beyaz da oy hakkından ve siyasal katılımdan dışlanırken, hiçbir şekilde tam uygulanmayan– bu ilkeler, bugün dünyanın çoğu yerinde toplumlar ve hükümetler tarafından ancak baştan savma kabul edilmektedir. Ama birçok yerde bu asli demokratik değerlerin kırılğan bir dayanak noktası varken, sonunda 1945’ten sonra dünyanın çoğu yerinde zafer kazandılar. Faşizme ve Stalinizme karşı mücadeleyle birlikte ve özel-

likle II. Dünya Savaşı sona erdikten ve dekolonizasyon başladıktan (1940'larda) sonra, modern temsili demokrasi ve yasalar önünde eşitlik yalnızca Batı Avrupa'nın, Amerika'nın ve İngilizce konuşan dünyanın hukuksal ve yasal aygıtına genel olarak yerleşmekle kalmadı, aynı zamanda 1940'ların sonundan itibaren birçok Asya ülkesinde, en başta Hindistan ve Japonya'da en azından resmi onaylı politika, hukuk ve eğitim düzeyinde ilk kez sağlam bir biçimde oturdu.

Şaşırtıcıdır ki, bu sürecin tarihi –modern dönemde demokratik Aydınlanmanın dayanağı olan düşüncelerin tedrici ilerlemesi– çok az incelenmiş ya da bilinir durumdadır. Aslında modern eşitlik, demokrasi, bireysel özgürlük ve düşünce özgürlüğünün kökenini ve doğuşunu entelektüel, toplumsal ve siyasal bağlamları içinde çözümleyen ve aktaran çok az sayıda tarihsel anlatım vardır. Yakın zamana kadar Fransız Devrimi tarihçileri, devrimi, önceki yüzyılda karmaşık bir biçimde gelişen rakip ideolojiler arasında bir mücadele değil, daha çok “yeni bir siyasal söylem biçiminin icadı” olarak düşünüyordu (birçok kişi hâlâ öyle düşünür). Elbette, özellikle siyaset ve toplum bilimcilerin, soyut önermeler olarak eşitlik, demokrasi ve bireysel özgürlük kavramlarını çözümleyen bir yığın incelemenin var olduğunu kimse yadsımaz. Ama hiçbirisi bu düşüncelerin fiili ortaya çıkışını tarih ve kültür bağlamlarında açıklamaz. Yakın zamanda bir bilim insanınının dikkat çektiği gibi, “demokrasi” sözcüğü (1945'ten beri) “tarihsel köklü bir sürecin terimi olmaktan çok, ideolojik bir onayın ba-

hanesi” olmuştur.¹ Bu, eşitlik sözcüğü için de eşit ölçüde geçerlidir. Başka bir yorumcunun gözlemine göre, “eşitlik üzerine bol çalışma” vardır ama “biz insanların temelde birbirimize eşit olduğumuz düşüncesinin arka planı konusunda modern literatürde çok az vardır.”² 1789’da önce Batılı ve küresel bir tarihsel görüngü olarak modern demokratik asli değerlerin ortaya çıkışının öyküsü, devasa bir derin boşluk olarak duruyor –Amerika’da, Avrupa’da, Afrika’da ve Asya’da da.

Asli değerlerimizi, tarihsel bağlamları içinde incelemeyi gerektirmeyen saf soyut kavramlar olarak görmeyen ya da bunları Fransız Devriminin yarattığını düşünmenin riski, bu kavramların çatışmaların ve anlaşmazlıkların ortasında ilk önce nasıl, neden ve nerede ortaya çıktıklarına ve hangi araçlarla, yaygın muhalefete rağmen yavaş yavaş gelişip, sonunda önce entelektüel ve ardından siyasal bakımdan egemen olduklarına kör kalmamızdır. Uzun süredir egemen monarşist, aristokratik ve dinsel ideolojilerin, ayrıcalıklı oligarşilerin ve seçkinlerin karşısında, on yedinci yüzyılın ortasından 1945’te Karşı Aydınlanmanın üstün örneği Nazizm ezilene kadar eşitlikçi ve demokratik değerlere karşı kararlılıkla ve hararetle savaşan popüler Karşı Aydınlanma hareketlerine karşı çekirdek düşünceleri yaymanın gerektirdiği muazzam maliyeti, mücadeleyi ve zorluğu,

1. Richard Bourke, “Enlightenment, Revolution and Democracy,” *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory* 15 (2008): 11 içinde.

2. Jeremy Waldron, *God, Locke and Equality: Christian Foundations in Locke’s Political Thought* (Cambridge, 2002), 2.

yalnızca bilim insanları değil, okuyan, tartışan ve oy veren genel kamuoyu da biraz bilmelidir.

Radikal Aydınlanma, tarihsel olarak, post-Hıristiyan çağda Batı Dünyasının en temel toplumsal ve kültürel değerlerini şekillendiren düşünce sistemidir. Kendi başına bu, hareketin tarihine büyük önem kazandırır. Ama bu düşünce tipi, bugün dünyanın çoğu yerinde karşı konulmaz bir biçimde yaygınlaştığı görünen bağnazlığın, baskının ve önyargının yeniden dirilen biçimleri karşısında, kadınların, azınlıkların, eşcinsellerin ve din değiştirenlerin de dahil, temel insan özgürlüğünü ve haysiyetini büyük zorluklara rağmen kahramanca savunan insan hakları savunucularının, eşitlikçilerin ve hümanistlerin umudu ve esin kaynağı da oldu –özellikle çağdaş Rusya'nın yanı sıra birçok Asya ve Afrika ülkesinde.

Herhalde, günümüzde radikal düşüncenin tarihine devam eden ilginin nedeni, her şeyden önce, bu küresel boyuttur. 1950'lerde ve 1960'larda dekolonizasyonla, ırk ayrımına son verilmesiyle ve anti-sömürgeciliğin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan çok sayıda yeni ülkede demokratik, laik ve eşitlikçi düşünceler kabul edilmedi ya da resmi olarak desteklenmedi. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda bu ideallerin entelektüel zeminleri görece az bilinirken; Batıda bile, çok yakın zamanda açıkça ve resmen onaylanan ilke haline gelen bu değerler, eğitime, medyaya ve birçok kişinin zihnine zayıf bir biçimde yerleşmiş durumdadır. Demokratik farkındalığı güçlendirme acil ihtiyacı dışında, Radikal Aydınlanmanın tarihinden yola çık-

rak, modern Batı laikliğinin temel düşüncelerinin bir küme olarak birbiriyle nasıl ilişkilendiğini, toplumsal ve kültürel olarak birlikte nasıl çalıştığını ve yaklaşık üç yüzyıllık aralıksız ve bazen kitlesel baskıdan sonra, egemen seçkinlerce ve Batının hukuksal sistemlerince nasıl benimsendiğini (bazen gönülsüzce ve eksik) anlamak da yaşamsaldır. Dahası, Radikal Aydınlanmanın anahtar öğretileri yerinde ve sarsıcı dersler vermeye devam ediyor. On sekizinci yüzyıl radikal aydınlanmacılarının insanın alçalmasının ve baskının başlıca nedeni olarak tanımladığı bilgisizliğin ve bölünmüşlüğü, hâlâ demokrasinin, eşitliğin ve kişisel özgürlüğün baş düşmanı olarak durduğundan; ya da Amerika'da doğan türden, sonunda büyük servet eşitsizliğini besleyen gayriresmi bir aristokrasinin, eşitliği ve bireysel özgürlüğü, soya, rütbeye ve hukuksal ayrıcalığa dayanan resmi bir soyluluk kadar tehlikeye atabildiğinden kim kuşkulananabilir?

Radikal Aydınlanma ana-akım düşünceye karşıtlık içinde ortaya çıktığı ve hâlâ çoğunluğun gelenekleriyle ve el üstünde tutulan inançlarıyla çatıştığı için, algılanan din-dışılığının, sefahatinin ve yıkıcılığının geçmişte özellikle Britanya'da ve Amerika'da muazzam bir düşmanlığı ve itirazı üzerine çekmesi ve hâlâ birçok yerde şiddetli muhalefet uyandırması şaşırtıcı değildir. On dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıllarda ulusal anlatılar, demokratik ve eşitlikçi düşüncelerinin doğuşunu incelemenin önünde özellikle engeldi. Ulusal kimliğin ağır basan önemine aralıksız vurgu, modern demokratik ve eşitlikçi değerlerin yükselişini çoğu kez kararttı ya da bireysel ülkelerin katkılarının hayali

benzersizliğine ilişkin abartılı bir fikre yol açtı. Bu yüzden Hollandalılar kendi altın çağlarının (on yedinci yüzyılda) gerçekte olduğundan çok daha fazla hoşgörölü olduğunu sanıp, geç on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Aydınlanma düşünürleri ve siyaset yazarları, modern bireysel özgürlük ve düşünce özgürlüğü kavramlarını tanıttığında, Hollandalıların büyük çoğunluğunun (en az Britanyalılar ve Amerikalılar kadar) bu kavramlara ısrarla karşı çıktığından habersiz kaldılar.

Daha yakın zamanda, 1980'lerde ve 1990'larda Batı üniversitelerini ve yerel yönetimleri önüne katan postmodernizmle aşılana son moda çok-kültürlülük, Radikal Aydınlanma ilkelerine meydan okuyanların başındaydı ve modern toplumu özellikle tehdit etmekteydi. Çünkü kısa süre güçlü olan bu yeni entelektüel ortodoksluk biçimi, bütün gelenekleri ve değer kümelerini az çok eşit ölçüde geçerli sayıyor; akıl ve hakkaniyet bakımından aşikâr ya da diğerlerinden üstün olma iddiasında bulunmaya hakkı olan evrensel bir yüksek değerler sistemi düşüncesini kategorik olarak yadsıyordu. Özellikle Batılı birçok entelektüel ve yerel yönetim düzeyinde politika üreticiler, Batı Aydınlanmasında biçimlenen asli değerleri evrensel geçerlilik ve diğer kültürel gelenekler karşısında üstünlük atfetmenin, rasyonel inandırıcılık iddialarına rağmen, Avrupa-merkezcilik, seçkinlik, "öteki"ye saygıdan yoksunluk koktuğunu öne sürdü.

2008 yılının Ocak ve Mart ayları arasında, yirminci yüzyılın büyük entelektüellerinden biri olan Sir Isaiah Berlin'in (1909-1997) yaşamı ve eserleri anısına Oxford'da veri-

len bir seminer dizisine dayanan bu küçük kitap biraz genişletildi ve argümanlarıyla ilgili akademik meslektaşlarla ve öğrencilerle yapılan tartışmalara ve sorgulamalara yanıt olarak kısmen düzeltildi. Isaiah Berlin'in entelektüel mirasının başlıca özelliklerinden biri, felsefe ile tarihi birbirine yaklaştırmak (kolay bir iş değil) ve onun zamanında yeni olan "entelektüel tarih" disiplinini yerleştirmek için gösterdiği üstün çabadır. Dolayısıyla, aşağıda yazılanların, yine felsefe ile tarihi daha yakın, daha anlamlı bir ortaklığın içine çekmeye çalışarak onun anısına ve başarılarına küçük bir saygı ifadesi olacağını umarım.